Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu

BAKI - 2011

Dünya sistem nəzəriyyələri

Mövzunun planı

I. Milli iqtisadiyyat dünya təsərrüfat sistemində: konseptual baxışlar.

2. Qlobal inkişaf mərhələləri nəzəriyyəsi.

3. Sosio-mədəni konsepsiyalar.

Qlobal sistemin əsas konsepsiyaları

DÜnya iqtisadiyyatı qlobal sistem kimi tarixi, inkişaf edən və dinamik kateqoriya olmaqla təkamülü, bir fazadan digərinə keçidi ilə özünün müqabil nəzəri konsepsiyalarını formalaşdırmışdır.

Dunya iqtisadiyyatının əsas konsepsiyaları

- **İmperializm və neokolonializm nəzəriyyəsi;**
- **Modernləşmə nəzəriyyəsi;**
- **Neoevolyusiyonizm (*neotəkamülçü*) konsepsiyası;**
- **Asılılıq nəzəriyyəsi;**
- **İndustrial cəmiyyət nəzəriyyəsi;**
- **Dünya-sistem konsepsiyası;**
- **İqtisadi artım mərhələləri nəzəriyyəsi;**
- **Qarşılıqlı asılılıq konsepsiyası;**
- **Bərabər partnyorluq konsepsiyası;**
- **Postindustrial cəmiyyət konsepsiyası;**
- **Konvergensiya nəzəriyyəsi;**
- **Vahid sivilizasiya nəzəriyyəsi;**
- **Sivilizasiyaların toqquşması nəzəriyyəsi.**

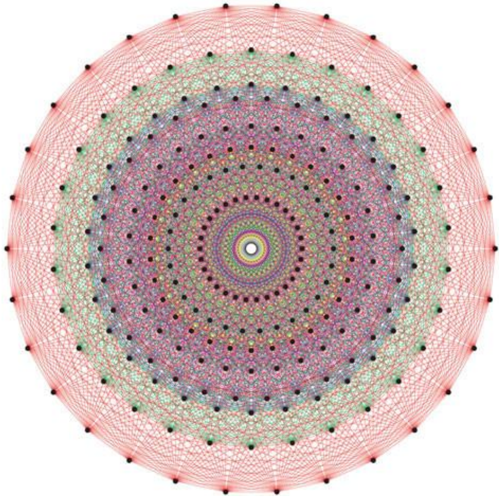

İmperializm və neokolonializm nəzəriyyəsi

dünya strukturunu yeni bazarların, xammal mənbələrinin, kapital qoyuluşları sferasının fəth edilməsində aparıcı dövlətlər arasında mübarizəsi

və

onların siyasi və mədəni təsirinin güclənməsi kimi izah edir.

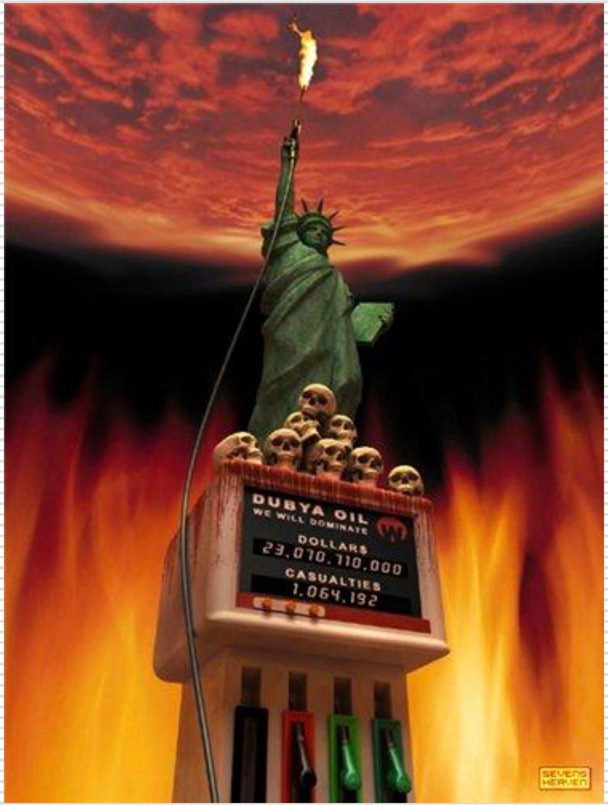

İmperializm

İnhisarçı *kapitalizm*

Ölkə və ölkələrin digər ölkələr üzərində siyasi və iqtisadi hökmranlığı

Güc və ya iqtisadi istismarla xaricdən idarə olunan sistem

İmperializm *nəzəriyyəsinin yaradıcıları*

Pudolf Hilferdinq

(*1877-1941*)

Otto Bayer

(*1881-1938*)

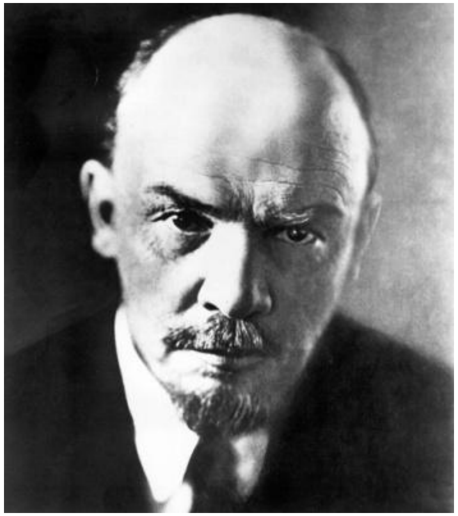

Vladimir Lenin

(*1870-1924*)

Neokolonializm

- **Kolonializm – Müstəmləkəçilik**

İstismarçı dövlətlər tərəfindən sosial-iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş dövlətlərin siyasi, iqtisadi və mənəvi əsarətə alınması

- **Neokolonializm - İqisadi ekspansiya**

İnkişaf etmiş dövlətlərin inkişaf etməkdə olan dövlətlərin işinə qarışması

Modernləşmə ***nəzəriyyəsi***

Moderinləşmə birbaşa mənada (*fransızca* - müasir, təkmil) müasir tələblər və normalar çərçivəsində yeniləşmədir.

Qlobal proses olaraq yanaşılan **Modernləşmə** struktur-funksional differensiasiya və müvafiq inteqrasiya formalarının yaranışı ilə xarakterikdir.

Modernlıəşməyə sosioloji makronəzəriyyənin formasiya və sivilizasiya ilə yanaşı həm də üçüncü paradiqması kimi yanaşılır.

Modernizasiya paradiqması XX əsrin ortalarında Avropa müstəmləkəçilik imperiyalarının dağılması və çoxsaylı yeni gənc dövlətlərin yaranışı nəticəsində formalaşmışdır.

Modernləşmə nəzəriyyəsinə görə insan cəmiyyətinin tarixində bütün mövcud olanlar ikiqütblüdür. Bu ondan irəli gəlir ki, **Modernləşmə nəzəriyyəsinin** əsas kateqoriyalarını «ənənəviçilik» (*«ənənəvi cəmiyyət»*) və «müasirlik» (*«müasir cəmiyyət»*) təşkil edir. Burda proses ənənəviçilikdən müasirliyə doğru gedir.

Modernləmə - texnoloji, fuksional, qlobal olur.

.

Modernləşmə nəzəriyyəsinin *metodoloji əsasları*

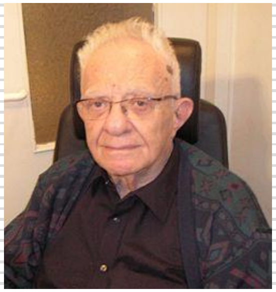

Maks Veber (*1864-1920*)

Şmuel Eyzenştat (*1823-2008*)

Qunar Myurdal (*1898-1987*)

baxışları modernləşmə nəzəriyyələrinin metodoloji əsasları kimi görünür

Neoevolyusiyonizm

(*neotəkamülçü*) **konsepsiyası**

Evolyusiyonizm - inkişaf və tərəqqi ideyalarının antropoloji şərhi, bütün mövcudatın təkəmüllü inkişaf prosesi.

Neoevolyusiyonizm - sosio-mədəni struktur differensiasiyası, sosio-mədəni funksiyaların ixtisaslaşması və bu struktur və funksiyaların təşkilatlanmanın yeni səviyyələrində inteqrasiyasını ehtiva edir.

Evolyusiyonizmdən fərqli olaraq **Neoevolyusiyonizm** xətti ehkamı inkar edir və ənənəviçilikdən müasirliyə çoxsaylı yolların olduğunu təsdiqləyir.

Neoevolyusiyonizm

(*neotəkamülçü*) **konsepsiyası**

Lesli Уайт (*1900-1975*)

Qordon Çayld (*1892-1957*)

Culian Stuard (*1902-1972*)

Asılılıq nəzəriyyəsi -

aslılığın metanəzəriyyəsi

Asılılıq nəzəriyyəsi qlobal sistemin inkişafının XX əsrin 60-70-ci illərdə yaranmış daha təsirli nəzəriyyələrindən biri kimi çıxış edir.

Nəzəriyyənin əsasında Argentinalı iqtisadçı **Raul Prebiş** (*1901-1986*) dayanır.

Metanəzəriyyə üç istiqamətə bölünür:

- *Inkişafetməmə asılılığı;*
- *İnkişafetmə asılılığı;*
- *Təkraristehsal asılılığı;*

Metanəzəriyyə əsasını kapitalist sistemin dünya miqyasında eyni zamanda həm inkişafa və həm də beynəlxalq, milli və lokal səviyyədə zəif inkişaf zəmin olması xüsusiyyətliliyi təşkil edir.

«İndustrial cəmiyyət» *nəzəriyyəsi*

Maddi nemətlərin dəyərinə təbii sərvətlərin hasilatı, emalı və həmçinin sənayenin daha çox töhfə verdiyi ictimai-iqtisadi inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən cəmiyyət tipi.

«İndustrial cəmiyyət» nəzəriyyəsinin banisi amerikan iqtisadçısı, sosioloqu və biznes filosofu Piter Draker (*1909-2005*) **hesab olunur.**

Nəzəriyyəyə görə industrial cəmiyyətin yaranışı XX əsrdə korporasiyanın yüksəlişi ilə bağlıdır.

XIX əsr kapitalist cəmiyyəti isə industrialdan qabaq adlandırılır.

Dünya-sistem ***konsepsiyası***

İmmanuel Vallerstayn (*1930*) tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Dünya-sistem konsepsiyası əmək bölgüsünün dinamik dəyişikliklərinə əsaslanaraq dünyanı üç hissəyə ayırır:

I. Mərkəzi (*dünyanın nüvəsi*);
II. Əyalət ölkələr;
III. Yarıməyalət ölkələr.

Konsepsiyada əsas yer ayrıca inkişaf etmiş ölkələr və sosialist dövlətləri olan yarıməyalət ölkələrə verilir (*İrlandiya, Portuqaliya, Balkan ölkələri və keçmiş SSRİ respublikaları*).

İqtisadi artım mərhələləri *nəzəriyyəsi*

Uolt Uitiman Rostounun (*1916-2003*) **ölkələrin mərhələli inkişafı ilə bağlı tədqiqatlarına əsaslanır.**

Nəzəriyyədə iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə cəmiyyət bir neçə kateqoriyaya bölünür:

- ***ənənəvi cəmiyyət;***
- ***keçid cəmiyyəti;***
- ***qalxınma və irəliləyiş cəmiyyəti;***
- ***bitkin və ya industrial cəmiyyət;***
- ***Yüksək kütləvi istehlak səviyyəli cəmiyyət.***

Qarşılıqlı asılılıq *konsepsiyası*

Qlobal qarşılıqlı asılılıq termini ötən əsrin 70-ci illərində amerikan politoloqu **Stenli Hofman** (*1928*), dövriyyəyə buraxılmış, konsepsiyası isə Harvard universitetinin professoru **Piçard Kuper** (*1938*) tərəfindən açılmışdır.

Nəzəriyyəyə görə dünya iqtisadiyyatı beynəlmiləlləşən istehsala, elmi-texniki tərəqqiyə və struktur yenidənqurmasına differensial təsirə əsaslanan milli təsərrüfatlarla sıx qarşılıqlı rabitədədir.

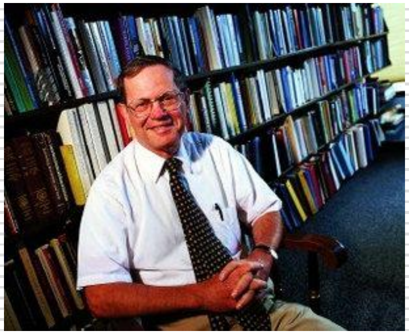

Qarşılıqlı asılılıq tədiyyə balansının xaricdən təsərliləri artırır

Qarşılıqlı asılılıq probleminə müxtəlif kəsişmələr səviyyəsidə baxılır:

- *Qlobal;*
- *Mərkəzlər və əyalətlər arası:*
- *Sistemaltı daxili.*

Bərabər partnyorluq *konsepsiyası*

Bərabər partnyorluq konsepsiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrin təsərrüfatlarının qarşılıqlı dəyişməsi və inteqrasiyası əsasında iqtisadiyyatların inkişafının sürətləndirilməsi və modernizasiyası ilə onların xammal və ərzaq təchizatçısı rolundan bilavasitə geniş istehsal iştirakçısına çevrilməsini, bununla da «dünya cəmiyyətində» bərabər partnyorluğa keçidi ehtiva edir.

Bərabər partnyorluq konsepsiyası bərabər partnyorluq sisteminin yaranışının əsasında Qərb ölkələri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı səviyyə fərqliliyinin aradan qaldırılmasının təbliğinə köklənmişdir.

Postİndustrial cəmiyyət

konsepsiyası

PostİndustriaI cəmiyyətdə istehsal prioriteti Elmi-Texniki Tərəqqi və əhalinin gəlir artımı nəticəsində xidmət sferasına keçid etmişdir.

PostİndustriaI cəmiyyətdə:

- informasiya və bilik resursa çevrilir;
- elmi işləmələr iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi olur;
- daha çox işçinin təhsilinin keyfiyyət səviyyəsi, peşəkarlığı və kreativliyi qiymətləndirilir.

PostİndustriaI ölkələr kimi bir qayda olaraq ÜDM-də (*ABŞ – 80%, AB ölkələri, Kanada və Yaponiya 70%*) xidmətlər sektorunun payının yarıdan daha çox olanları hesab edilir.

Postİndustrial cəmiyyət

konsepsiyasının yardıcıları

«Postindustrial cəmiyyət» konsepsiyası nəzəri əsaslarını yaratmışlar:

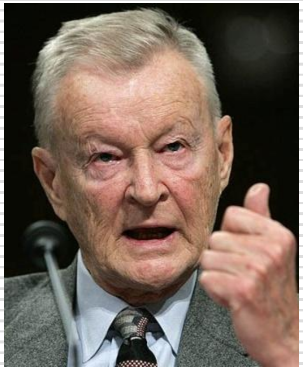

Elvin Toffler (*1928*)

Zbiqnev Bzejinski (*1928*)

Daniel Bell (*1919*)

Konvergensiya *nəzəriyyəsi*

Kapitalizm və sosializmin qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı əlaqəlilik prosesləri perspektivi.

Konvergensiya mahiyyətcə SSRİ və ABŞ-ın bir-birinə qarşı hərəkəti ilə ümumiləşmiş iqtisadi modelin əldə edilməsinə yönələn nəzəriyyədir.

Konvergensiya nəzəriyyəsinə görə Sovetlər İttifaqı kapitalizmdən mənfəətçilik konsepsiyasını, kapitalist ölkələri, o cümlədən ABŞ isə SSRİ-dən dövlət planlaşdırılması təcrübəsini götürür və nəticədə təkamüllə iki müxtəlif siyasi sistemin yaxınlaşması əsasında strateji biçimli daha uğurlu iqtisadi model əldə olunur.

Konvergensiya

nəzəriyyəsinin yaradıcıları

Con Kennet Qelbreyt (*1908-2006*)

Yan Tinberqen (*1903-1994*)

Raymon Aron (*1905-1983*)

Con Streyçi (*1901-1963*)

Vahid sivilizasiya *nəzəriyyəsi*

Frensis Fukuyamanın (*1952*) ***«Tarixin sonu və sonuncu bəşər»*** kitabından (*1992*) çıxış edən nəzəriyyə

- Liberializmin heç bir həyətqabiliyyətli alternativi qalmamışdır;
- Qərb cəmiyyətinin liberial ideologiyası ideyalar döyüşündə bütün rəqiblərinə qalib gəlmişdir və tarix bu ideologiya ilə sonuncludur.

Sivilizasiyaların toqquşması *nəzəriyyəsi*

Sivilizasiyaların toqquşması *nəzəriyyəsi* Samyel Hantiqtonun (*1927-2008*) hipoteziyasıdır.

Hipoteziyaya görə konfiliktlər mənbəyi ideologiya və iqtisadiyyatlarla deyil, başlıca olaraq mədədiyyətlərlə həllinə qovuşacaqdır.

Hantiqtona görə sivilizasiyalar:

- ***Qərb;***
- ***İslam;***
- ***İudey;***
- ***Çin;***
- ***Yapon;***
- ***Latınamerikan;***
- ***Bütpərəst;***
- ***Pravoslav;***
- ***Afrikan.***

Əsas anlayışlar

- *İmperializm;*
- *Neokolonializm;*
- *Modernləşmə;*
- *Neoevolyusiyonizm;*
- *İndustrial cəmiyyət;*
- *Postindustrial cəmiyyət;*
- *Konvergensiya.*

T Tə Ə k K r R a A R R

- İmperializm və neokolonializm nəzəriyyəsi;
- Modernləşmə nəzəriyyəsi;
- Neoevolyusiyonizm (*neotəkamülçü*) konsepsiyası;
- Asılılıq nəzəriyyəsi;
- İndustrial cəmiyyət nəzəriyyəsi;
- Dünya-sistem konsepsiyası;
- İqtisadi artım mərhələləri nəzəriyyəsi;
- Qarşılıqlı asılılıq konsepsiyası;
- Bərabər partnyorluq konsepsiyası;
- Postindustrial cəmiyyət konsepsiyası;
- Konvergensiya nəzəriyyəsi;
- Vahid sivilizasiya nəzəriyyəsi;
- Sivilizasiyaların toqquşması nəzəriyyəsi.

Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1.Bayramov Ə.İ. İnhisarizm. Bakı: Elm, 2002. 390 s.

2. Hacıyev Ş.H. Bayramov Ə.İ. İqtisadiyyat fəlsəfəsi, Bakı: 2008..

3.Başoğlu U., Ölmezoğlulları N., Parasiz İ. Dünya Ekonomisi: Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi. Ezgi Kitabevi. Bursa, 2001.

4.Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006. 509 s.

5. Джон Гэлбрейт. Новое индустриальное общество, М-Спб, Транзит-книга, 2004. 602 с. (*rus dilində*).

6.Ломакин В.К. Мировая экономика. М.: ЮНИТИ, 2007. 410 с.

7. Хасбулатов, Р. И. Мировая экономика и международные экономические отношения. М.: Гардарики, 2006. 671 с.

8. Gerber J. International Economics. Person Education, Inc., 2005.

9.Kenen P.B. The International Economy. Cambridge University Press. 2008.

10.www.worldeconomy.ru - Kütləvi İnformasiya Vasitələri dünya iqtisadiyyatı haqqında *(rus dilində)*.

11.www.imemo.ru. - Rusiya Elmlər Akademiyasının Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər İnstitutu (*rus dilində*).

12.www.iie.com - ABŞ-ın Beynəlxalq İqtisadiyyat İnstitutu (*ingilis dilində*).

SON

TƏŞƏKKÜR EDİRİK

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Hacızadə Elşən Mahmud oğlı

Iqtisad elmləri doktoru, professor

Bakı şəhəri. İstiqlaliyyət 6, ADİU, I mərtəbə,

Otaq №. 000

Tel: (+99412) 492 - 31 - 21

(+99412) 492 - 62 - 64

Web a site: www. elshanhajizadeh.com

E-mail: ehm@rambler.ru